

Bc. Pavel Letý
1974

vzdělání
FF UP – psychologie
PF UHK – sociální práce
Skálův institut –
sebezkušenostní výcvik ve
skupinové psychoterapii
Komplexní výcvik prevence

praxe
Několik let pracoval
v terapeutické komunitě pro
drogově závislé, v současné
době je okresním
metodikem preventivních
aktivit Pedagogicko-
psychologické poradny
Nový Jičín.
Zabývá se problematikou
závislosti a lidské
agresivity. Pracuje
s šikanou zasaženými
třídními kolektivy a vede
kurzy pro učitele zaměřené
na její řešení.
V problematice šikanování
školí také Policii ČR.

Nepřehlížíte šikanu? Šikana ve třídě poškozuje všechny žáky

Šikana je rozšířeným jevem, přesto se většinou můžeme setkávat s postoji, které pramení převážně z klasické literatury o tomto tématu a navazují na naše přední školitele. Článek přináší názor autora, který šikanu velmi často řeší v rámci své praxe a má na ni svůj praxí vytvořený názor, který v detailech nabízí odlišný pohled na vymezené kategorie procesu šikany. Tím je pro nás cenný a inspiruje k zamyšlení. -red-

Šikana nepochybně patří mezi nejzávažnější projevy násilí mezi dětmi. Jedná se o zpravidla opakované užití psychického nebo fyzického násilí vůči oběti, která se mu z nejrůznějších důvodů neumí nebo nemůže efektivně bránit. Podle řady výzkumů a případových studií se jedná v našem školství o poměrně rozšířený jev.

Mnoho případů šikanování má společné to, že k šikanování oběti dochází v třídním kolektivu i řadu let, přičemž postupem doby v něm ztrácí i poslední zastávce a násilí vůči ní se přitvrzuje. Ostatní žáci přitom o jejím šikanování vědí, neboť probíhá o přestávkách za jejich přítomnosti přímo ve třídě. Navzdory mýtu o jeho skrytosti tedy dochází k šikanování oběti v rámci třídního kolektivu nejčastěji veřejně, přičemž většina spolužáků je k jejímu utrpení prakticky lhostejná. S podobnou lhostejností se setkáváme i u některých učitelů. Situace oběti je v takových případech zlehčována slovy: „Jsou to jenom děti“, „Může si za to sama“ apod. Přitom kdyby se k nám ve sborovně chovali ostatní učitelé stejně jako žáci ke své oběti ve třídě, dali bychom ze školy asi rychle výpověď, popř. trestní oznámení na policii. Na tom, že mnozí šikaně nevěnují pozornost, má podíl řada vlivů. Jedním z důvodů může být obava z odsouzení ze strany rodičů či kolegů, a tak se snaží problém vědomě či nevědomě popírat. Jindy se může jednat o projev únavy z neustálého řešení nějakých problémů a jejím logickým vyústěním může být to, že je nakonec v rámci své duševní hygieny přestaneme vnímat. Podíl na tom mívá i to, že pokud si agresori nedají „říci po dobrém“, tak někteří ředitelé nejsou ochotni využít zákonných možností, které mají, včetně zapojení orgánů sociálně-právní ochrany dětí a dalších institucí z obavy, že by to mohlo poškodit „dobré jméno školy“. To se týká i přizvání externích odborníků pro práci se třídou. I zprvu motivovaný a empatický učitel se tak bez podpory kolegů a vedení stává osamoceným vojákem v poli a může začít mnohé přehlížet. Právě toto přehlížení má na rozvoj šikany zásadní vliv. Absence efektivního řešení šikany v třídním kolektivu má přitom na vývoj osobnosti žáků nepochybně značně negativní vliv, přičemž poškození jsou všichni žáci.

Oběti

Oběti jsou samozřejmě primárně poškozovány jednáním agresorů vůči nim, a to po psychické a často i fyzické stránce. Jestliže v případě šikany nenásleduje rychlá a efektivní pomoc, tak jsou poškozovány i sekundárně, a to netečností okolí vůči jejich situaci – vidí, že společnost není ochotna či schopna jim pomoci, což vede k dalšímu prohloubení negativních důsledků. Následkem značné emoční zátěže může docházet k tomu, že se nemohou soustředit na učení či se snaží pobytu ve škole vyhnout, což může mít za následek jejich nižší vzdělání a s ním související uplatnění v dospělosti. V jiných případech se vůči okolí mohou citově uzavřít, čímž se prohlubuje jejich izolování se od ostatních lidí a narušuje se tak jejich schopnost s nimi spolupracovat. V těchto případech někdy učitelé o oběti říkají, že „je divná, a proto se jí to děje“. Ve většině případů se od normy nijak neliší, má jen například jiné zájmy než ostatní žáci. Pokud

však skutečně vykazují nějaké zvláštnosti v jednání či osobnosti, je třeba si uvědomit, že není šikanována kvůli nim. To jen my si to někdy tímto způsobem vysvětlujeme a agresori se takto snaží hodit zodpovědnost za své jednání na oběť. K šikanování dochází proto, že se agresori rozhodli takto jednat – odpovědnost mají oni! Poznatky forenzní psychologie poukazují na to, že možné zvláštnosti v jednání oběti nejsou příčinou šikanování, ale mohou být často jeho následkem. Oběti také často v důsledku netečnosti okolí přestanou věřit v možnou pomoc, a naučí se tak být pasivní. V těchto případech se učitelům může zdát, že některým obětem jednání agresorů nevadí. To však není pravda. Nemůžeme pozorovat city, pozorujeme jen vnější chování, které je zde důsledkem toho, že jim v minulosti nebylo efektivně pomoci. Tato naučená vnější pasivita může mít taktéž vážné důsledky pro jejich budoucnost, protože úspěšný život vyžaduje schopnost dovolat se svých práv. To se však můžeme naučit jen na základě pozitivních zkušeností z minulosti. Přes zdání netečnosti jsou často oběti ve svém nitru ochromovány strachem. Ten jim může se stejnou silou znepříjemňovat život i ve vztahově náročných situacích v dospělosti, kdy je možná nikdo nešikanuje, ale jejich zraněné emoce se již řídí svou vlastní logikou. Mohou pak v takových situacích jednat neadekvátně, což pro ně může mít taktéž vážné následky.

Svědci

Svědci jsou jednáním agresorů také poškozováni – vidí, jak je možné beztrestně ubližovat jinému člověku a mohou žít v neustálé obavě, že se obětí podobného jednání stanou také oni. Aby toto riziko snížili, tak proti šikaně spolužáka nezasáhnou nebo se do jeho šikanování dokonce zapojí, protože tak nejlépe mohou uniknout možné pozornosti agresorů. Sociální psychologie již mnohokrát ověřila, že takovéto, někdy sebezáchovné, zapojení se do ubližování druhým je faktorem, který výrazně snižuje naši schopnost vnímat takové jednání jako špatné – je totiž těžké jednat v rozporu se svými postoji, a tak je svému jednání raději někdy přizpůsobujeme. Poškozování jsou však i v případech, kdy se sami do ubližování nezapojí. Tím, že k šikaně dochází v jejich přítomnosti, se učí být vůči násilí tolerantní a mohou jej postupem času považovat za normální součást mezilidských vztahů. Současně se takto vážně narušuje i základní důvěra dětí ve spravedlnost a v možnosti jejího zajištění či vymáhání ze strany „dospělých institucí“. To může mít opět devastující vliv na jejich postoje, a to současně i v dospělosti. Je dobré si uvědomit, že zde může docházet k podobnému jevu jako u některých z učitelů, kteří také na řešení projevů šikanování žáků rezignovali. Svůj podíl na tom možná má i to, že sami podobnou „školou“ prošli, což se může projevovat ve zlehčujících výroci: „My jsme ve škole taky jednoho bili, je to z legrace, o nic nejde...“. A tak jako si někteří z nás zvykli být k šikaně tolerantními, tak i naše dnešní (ne)jednání může mít podíl na tom, že se této nezdravé toleranci učí další generace. Koloběh „socializace“ se tak uzavírá.

Agresoři

Agresoři jsou neřešením šikanování taktéž poškozování – získávají zkušenost, že společnost není schopna jejich jednání zabránit. Tím dochází k rozvolnění jejich hranic a ke zvýšení rizika násilného jednání i v budoucnosti. Pokud jejich jednání není efektivně řešeno, tak často nabývají dojmu, že jsou za ně nepostižitelní a že si mohou dělat, co chtějí. Tento dojem nepostižitelnosti je ve skutečnosti mylný. Existuje totiž řada i v zákonech ošetřených způsobů, jak jednání agresorů řešit, včetně možnosti uložení povinnosti rodičům využít pro ně pomoci odborných poradenských zařízení a sankcí pro rodiče těchto dětí, pokud tuto povinnost nesplní. Dojem nepostižitelnosti se tedy u agresorů vytváří především v důsledku pasivních postojů dospělého okolí vůči jejich jednání (někdy ze strany učitelů či ředitelů, jindy pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí atd.), nikoli z důvodu nedokonalé legislativy. Nepřímým projevem této pasivity vůči jednání agresorů může být i situace, kdy učitelé jako jedinou formu řešení šikany žádají psychologické vyšetření oběti šikanování. Již takový návrh může být pro ni poškozující, protože je tak nepřímou označena za viníka situace. Je to stejné, jako bychom takové vyšetření nabídli oběti domácího násilí či sexuálního zneužívání a neudělali nic pro zamezení tomuto jednání. Oběť nepotřebuje „vyšetřit“, potřebuje, aby šikaně bylo co nejrychleji zabráněno a potřebuje jednoznačnou podporu s ujištěním, že k ní nedocházelo její vinou. Až následně pro ni může přicházet v úvahu nabídka nějakého terapeutického či poradenského programu.

Psychologické vyšetření může být naopak potřeba u některých agresorů, kteří šikanování iniciují. S takovou žádostí jsme se však dosud nesetkali, ačkoli by mohlo být vhodné pro jejich následný terapeutický program. V důsledku tohoto pasivního postoje společnosti k jejich jednání se s okolím nemusí naučit správně spolupracovat, což může mít závažné důsledky pro jejich budoucí život a samozřejmě i pro společnost, tedy i nás samotné.

Třídní kolektiv jako model společnosti

Ve výchově dětí mají samozřejmě prvořadou úlohu jejich rodiče, přesto existují oblasti, ve kterých dítě získává poznatky především mimo svou rodinu. Takovou oblastí je například získávání zkušeností týkajících se života ve společnosti a jejím modelem je pro dítě především školní třída. Vztahy se spolužáky jsou horizontální, dítě si spolužáky nevybralo, mají různé zájmy a hodnoty, z vlastního rozhodnutí by s mnohými z nich nebylo, přesto s nimi musí strávit velmi mnoho času a nějak s nimi vyjít. Dospělí už proti násilí hned nezasahnou, jak tomu bylo na pískovišti v 5 letech. Hodnoty převzaté z rodiny (většina rodičů snad učí děti, že nemají druhým ubližovat, že si mají pomáhat atd.) zde dítě konfrontuje s realitou. Především zde se učí vlastní praxí, nikoli verbálními pokyny rodičů či učitelů, životu ve společnosti.

Jednání dětí ve skupině vrstevníků je jiné než individuálně či v triádě s rodiči. Proto také za školním násilím nemusí být pouze nedostatečná výchova agresorů v rodině. Vliv zde má řada dalších faktorů. Jakých? Podstatnou příčinou je i to, že se mnohdy se vztahy ve třídách účinně nepracuje a případy šikanování se efektivně neřeší. Je zde potřeba počítat se skupinovou dynamikou a s tím, že skupina jako celek má přirozenou tendenci vyznávat horší hodnoty než jednotlivci, z nichž se skládá. Pokud je ponechána volnému vývoji, převahu v ní většinou získají bezohlední jedinci, kteří se nezdřáhají pro své pobavení trápit druhé. Může se pak stát, že těmto špatným skupinovým hodnotám se plíživě přizpůsobuje jednání či hodnoty jednotlivců. Nestačí tedy pracovat s jednotlivými žáky, ale je třeba se třídou pracovat od začátku do konce školní docházky jako s dynamickým sociálním celkem. Pak se sice také může objevit někdo, kdo má tendenci šikanovat druhé, ale ostatní žáci mu v tom dokáží včas zabránit sami, nebo tím, že na jeho jednání upozorní učitele. S ním však musí mít zkušenost, že situaci nebude zlehčovat a skutečně ji vyřeší.

Výzkum

Popsaný vliv efektivně neřešeného šikanování na jednotlivé žáky a uvedené citace vycházejí ze zkušeností z třídních kolektivů, které byly zasaženy šikanováním, a zadavatelem práce se třídou obvykle nebyla škola. Abychom zjistili, jaký je obecný trend ve výskytu šikanování a v postojích žáků k němu v průběhu základní školní docházky, podrobili jsme tento jev širšímu výzkumu.

Výzkumným souborem bylo 744 žáků 3., 5., 6. a 8. tříd základních škol z různých oblastí okresu Nový Jičín a zvláštní důraz byl kladen na to, aby se výzkumu zúčastnily „normální“ třídní kolektivy – to znamená, že realizátor před studií na těchto školách nikdy neřešil šikanu ani o ní neměl informace a studie se na školách zúčastnily všechny třídy ze sledovaných ročníků. Použitý dotazník byl v rámci předvýzkumu otestován na zkušební škole a obsahoval také kontrolní odpovědi, které měly stejnou funkci jako lži-skóre v testech osobnosti.

Výsledky výzkumu nasvědčují tomu, že tolerance žáků k šikanování spolužáka ve třídě v průběhu let skutečně stoupá. Během základní školní docházky se zvyšuje počet obětí šikanování, kterým nikdo nepomohl, a převážně se také snižuje efektivita pomoci, která byla poskytnuta. Zároveň většina svědků šikanování ve všech sledovaných ročnících uvádí, že je se vztahy ve třídě „spokojena“ nebo „spíše spokojena“. U některých skupin svědků tato spokojenost se vztahy v kolektivu v průběhu školní docházky dokonce stoupá, což může být znakem toho, že vůči šikaně postupem času otupují a stále více ji považují za přirozenou součást normálních mezilidských vztahů. Závažné projevy šikanování byly zjištěny na všech školách, které se tohoto výzkumu zúčastnily. Během následných terapeutických intervencí ve třídách, které považujeme za nepostradatelnou součást výzkumu šikanování, bylo zjištěno, že nejvíce identifikovaných obětí intenzivních šikan chybělo při administraci dotazníků v 8. ročnících. To může být známkou toho, že se jejich situace v kolektivu postupem let stává stále více nesnesitelnou a snaží se z ní všemožně uniknout. Podrobnější data o výsledcích studie jsou k dispozici na www.pppnj.cz

Šikana mezi žáky je bolestný fenomén, který se nám nikdy nepodaří zcela vymýtit. Naším cílem však může být aktivně se snažit o její minimalizaci a o co nejúčinnější řešení případů, které se vyskytnou. Je to nekonečná snaha, která často není náležitě oceněna, ale každý úspěch má pro žáky ve třídě obrovský význam – mnoho informací ze školy časem zapomenou, ne však zkušenost, jak funguje společnost. Všem učitelům, jejichž zájem o děti se projevuje nejen ve slovech, ale především v činech a tuto snahu nevzdávají, je třeba vyjádřit podporu a uznání. Tou nejceňnější odměnou jim může být vědomí, že svým aktivním a empatickým přístupem zabráňují výše popsaným negativním důsledkům a ovlivňují tak v dobrém mnoho lidských životů.

